

РЕЦЕПЦІЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ ЯК КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто праці вітчизняних та іноземних науковців (філософів, культурологів, літературознавців) у контексті інтерпретації постмодернізму як культурної парадигми. Особливу увагу приділено смислового вираженню поняття «культура» в рамках епохи постмодерну.

Ключові слова: *постмодернізм, постмодерністський дискурс, феномен, концепція, культура, криза культури, культурна парадигма.*

Рассмотрено ряд работ отечественных и зарубежных ученых (философов, культурологов, литературоведов) в контексте интерпретации постмодернизма как культурной парадигмы. Особенное внимание уделяется смысловому выражению понятия «культура» в рамках эпохи постмодерна.

Ключевые слова: *постмодернизм, постмодернистский дискурс, феномен, концепция, культура, кризис культуры, культурная парадигма.*

In the article describes a number of works by native and foreign scientists (philosophers, cultural studies, literary) in the context of the interpretation of postmodernism as a cultural paradigm. The special attention is spared to the expression of semantic concept of «culture» within of the postmodern period.

Key words: *postmodernism, postmodern discourse, phenomenon, concept, culture, the crisis of culture, cultural paradigm.*

У сучасному науковому дискурсі значно посилюється інтерес до феномену постмодерністської культури: філософи, культурологи, літературознавці [2; 3; 5–7; 9–14] висувають власні моделі нових культурних формацій, які значною мірою визначають загальний стан у сфері духовності останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. При цьому, говорячи про сучасну культуру, дослідники не наводять єдиного визначення: для одних — це «постмодерністська культура» («культура постмодерну»), для інших — «інформаційна культура», дехто визначає її як «медіакультуру», «культуру трансгресивної революції» тощо. Отже, така термінологічна поліфонія говорить сама за себе — для виявлення специфіки сучасного культурного простору, що потребує уточнення, дефініції, необхідно звернутися до розуміння самої епохи, в умовах якої зароджується сучасна культура, — постмодернізму (постмодерну).

З'ясування специфіки теоретичних аспектів постмодернізму як реального і незавершеного історико-культурного процесу, на наш погляд, є важливим і актуальним завданням культурознавства, яке допоможе відкрити нові горизонти досягнення сучасної культури,

а також збагатити уявлення про трансформацію, динаміку духовного потенціалу людини, що перебуває всередині означеної культурної системи.

Відповідно мета статті — дослідити основні особливості вияву постмодернізму в сучасній культурі з різних ракурсів та в різних ви-мірах, зокрема зосередити увагу на специфічному смислово вираженні й ціннісному статусі поняття «культура» (в тому значенні, яке надається цьому поняттю в рамках епохи постмодерну). Для цього вважаємо за необхідне прямо або опосередковано використати праці вітчизняних та іноземних науковців (представників і теоретиків постмодернізму), узагальнити їх напрацювання у сфері інтерпретації означеного предмета обговорення і, відповідно, змодельювати власне бачення постмодерністської концепції культури.

Так, у багатьох теоретичних працях західних авторів, яких на сьогодні вважають «класиками» постмодерністського дискурсу, цей феномен розглядається чи то як новий етап у розвитку сучасної культури, ключовою особливістю якої є завершення епохи Нового часу (модернізмом) і тієї ієрархії цінностей, яка була їй властива, чи то як культура в культурі в стадії свого чергового оновлення, аналізу, редагування, «переписування» сучасності (модерну) тощо. Так, виникають нові форми філософського і художнього вираження, змінюється розуміння фундаментальних культурологічних категорій, таких як — «мова» (у зв'язку з неможливістю визначити чіткі значення), «свідомість» (їй нема на що зважати в сенсі існування), «людина», «світ», «культура», «реальність» (вони втрачають звичні межі і центри).

У цьому контексті варто зацентувати на ключових положеннях праці теоретика постмодернізму Ж.-Ф. Лютара «Стан постмодерну» (1979), в якій зазначається, що для постмодерністської концепції культури характерна втрата віри у «великі метаповіді» (тобто в базові ідеї людства: науку, мистецтво, історію, релігію тощо, які втрачають свою істинність і цінність) та розщеплення їх до рівня протистих, локальних «історій-оповідей». Це й спричиняє виокремлення французьким філософом як основної специфічної ознаки культури постмодернізму її еkleктичності та підводить його до думки про те, що кінець «великих метанаративів» свідчить про звільнення світу від «ілюзорної метафізики модернізму» (це відкриває нескінченні можливості для локальних форм активності та форм життя) і перехід від дискурсу монокультури до культури різноманіття [19].

Важливе значення в методології культури постмодернізму мають наукові праці відомого сучасного американського філософа, культуролога, літературознавця Ф. Джеймсона. У статтях за 1984 р. «Політика теорії: ідеологічні погляди в постмодерністичних дебатах», «Постмодернізм та суспільство споживачів», «Постмодернізм чи логіка культури пізнього капіталізму» він визнає об'єктивне існування

постмодерністської культурної ситуації: «...ми є всередині (курсив автора. — Ф.Д.) культури постмодернізму у той момент, коли квапливе заперечення неможливе, а квапливе визнання перетворюється на самозадоволення та розбещеність» [4, с. 756]. Ф. Джеймсон критично ставиться до позиції тих науковців, котрі або взагалі заперечують існування такого методу в мистецтві, або негативно оцінюють його вплив на мистецький процес, сприймаючи постмодернізм як негативну, культурно й естетично нездорову форму нововведення. Він, зокрема, наголошує: «Ідеологічне засудження культури постмодернізму сьогодні неминуче викликає засудження самих себе і артефактів, які вже існують; не може цілий історичний період, такий, як наш, адекватно відобразитися в глобальному моральному осуді чи його деградованому еквіваленті — психологічному діагнозі» [4, с. 756]. Отже, в культурологічному аспекті постмодернізм є, передусім, поняттям, що вможлиблює виокремити новий період у розвитку культури. Ф. Джеймсон пов'язує його виникнення з необхідністю віддзеркалення в культурі нових форм суспільного життя та економічного стану — суспільства споживання, театралізованої політики, мас-медіа та інформатики [17, с. 113]. Основними ознаками постмодерністської культури, на думку американського вченого, є стирання меж між високою і масовою (комерційною) культурою, криза історичності, зникнення категорії часу, домінування категорії простору, зокрема гіперпростору [18, с. 146].

Серед найвідоміших праць сучасних західноєвропейських дослідників, що присвячені проблемі існування культури постмодернізму, можна назвати розвідку французького культуролога, філософа та соціолога Ж. Бодрійяра «Прозорість зла: есе про екстремальні феномени» (1990), в якій автор критикує сучасну культуру, оцінюючи її стан як стан симуляції (гіперреальності), оскільки сучасна культура більше не репрезентує реально існуючу дійсність, а спотворює її, трансформує. Під симулякрами учений розумів образи, що поглинають, витісняють реальність, породжуючи при цьому світ ілюзорної реальності та кризової культури. Ж. Бодрійяр також відзначає, що сучасна культура перенасичена, багато культурних явищ перебувають у стані трансю (застиглому, нежиттєвому), у кризовому стані застою, нерухомості, загибелі, а людство не здатне знайти хоч який-небудь позитивний імпульс у своєму розвитку. Таким чином, автор акцентує передусім на фундаментальній, онтологічній трансформації культури постмодернізму і таких культурологічних категорій, як людина і світ, що характеризуються складними взаємовідносинами [1].

До питання про сутність та особливості постмодерністської концепції культури звертається сучасний американський теоретик І. Хасан у наукових розвідках «Культура постмодернізму» (1985) та «До концепції постмодернізму» (1991). Так, зокрема, в останній дослідник

як основні ознаки культури постмодернізму (яка, на його думку, найхарактерніше репрезентує в контексті художньої літератури та мистецтва) виокремлює «іманентність» і «невизначеність», стверджуючи, що твори цього мистецького напрямку загалом мають тенденцію до «мовчання», тобто «з метафізичної точки зору» нічого не можуть сказати про «кінецьні істини». Інакше кажучи, «постсучасна» культура — це деконструктивістська культура мовчання і порожнечі зі своєю неоднозначною мовою і словесними іграми. До того ж варто зазначити, що саме І. Хасан був одним із перших учених, який подав системний опис особливостей постмодерністської культури, серед яких (окрім вищезазначених) назвав також фрагментарність, деканонізацію, безособовість (децентрованість суб'єкта), гіперреалістичність, іронію (зокрема самоіронію), мутацію жанрів, карнавалізацію (як форму ігрового освоєння світу-тексту), перформанс (театралізацію життя), конструктивізм (моделювання гіперреальності симулякрів) тощо [16].

Значний інтерес становить стаття британського літературознавця С. Коннора «Постмодернізм і література», розміщена як окремий розділ у колективній праці «Постмодерна культура: вступ до теорії» (1989 р., нове (доповнене) видання якої вийшло друком 2004 р.). У запропонованій розвідці автор, подаючи різні аспекти постмодерністської думки і культурної політики, констатує, що постмодернізм відповідає сучасним історичним реаліям у часовій системі «культурологічних координат» і, як І. Хасан, зазначає, що найповніше цей феномен нині відбивається не стільки в архітектурі, візуальних чи інших видах мистецтв, а саме в літературній творчості, яка є однією з найважливіших «лабораторій» постмодерної культури [15, с. 62]. У концепції С. Коннора розглянута також проблема мови як знакової структури в культурі постмодернізму. Учений акцентує на тому, що мова «володіє» своїм носієм, визначає його способи мислення і життєдіяльності, а не навпаки. Він наголошує, що постмодернізм, на відміну від модернізму, не намагається правдиво і достовірно відтворити дійсність за допомогою мови, оскільки постмодерний хаос не повинен бути пояснений апріорі. Відповідно розуміння світу, яке можливе тільки в мові і за допомогою мови (адже «слова створюють світ чи навіть світи» [15, с. 74]), згідно з постмодерністською концепцією культури, є не продуктом світу, а наслідком історії текстів.

У контексті цього дослідження заслуговує на увагу праця німецького філософа та соціолога П. Козловскі «Культура постмодерну» (1997), в якій є концептуальною в постмодерністському дискурсі ідея трактування поняття «культура». Так, якщо зазвичай під культурою розуміли все те, що створене, сконструйоване, перетворене людиною, протиставляючи це поняття природі, то П. Козловські трактує культуру як спосіб ставлення до природи. Культура, на відміну від техніки, як зауважує дослідник, завершує вже створене

природою, є способом розкриття дійсності з урахуванням потреб не тільки суб'єкта, але й мети об'єкта, відповідно до якого природні і соціальні світи, що протиставляються один одному, «заохочуються в їхньому власному бутті». Порівнюючи модерн з постмодерном, П. Козловські також зазначає, що культура модерну у своїх основоположних принципах є техноморфною, постмодерна ж культура — антропоморфною, тобто такою, що передбачає «самопізнання людини і пізнання духу над принципами і моделями технічного і неорганічного світу» [8].

Під час аналізу концептуальних компонентів культурологічної моделі постмодернізму важливими, на нашу думку, є фундаментальні праці російських та українських учених, які виникли на науковому пострадянському просторі в останні десятиріччя. Зважаючи на творчу спадщину «класиків» світового постмодерного дискурсу, вітчизняні науковці намагаються змоделювати власне бачення постмодерністської концепції культури. Тож розглянемо найважливіші, на наш погляд, наукові розвідки з огляду на обрану тему.

У контексті цього дослідження привертає увагу праця російського науковця І. Льїна «Постмодернізм від джерел до кінця століття: еволюція наукового міфу» (1998), яка є своєрідним продовженням його попередньої розвідки «Постструктуралізм. Деконструктивізм. Постмодернізм» (1996), що являють собою діалогію про постмодерн. Досліджуючи означений феномен у тридцятилітній перспективі свого існування, І.Льїн акцентує на характерних ознаках постмодернізму, що виражають загальну культурну парадигму сучасності, зокрема пріоритетного значення надається «театральності» сучасної культури: діяльності «на публіку», використанню прийому «подвійного кодування, явищу «авторської маски» тощо [6].

В. Курицин у розвідці «Російський літературний постмодернізм» (2000), наголошуючи на проблемах, пов'язаних із неможливістю подальшої еволюції «ситуації постмодернізму» в культурному дискурсі, зокрема відзначає, що означений феномен, хоча і перебуває в «стані стабілізованого хаосу», все ж не позбавлений певної внутрішньої (достатньо суперечливої) динаміки. Дослідник зазначає, що постмодернізм — це «культура пластилінова, зручна, домашня, портативна, кишенькова, іграшкова», яка відмовляється від «антропоморфного носія» (ідеться про «стирання» людської індивідуальності, суб'єктивності) [10].

Логіку постмодерністської культури прагне збагнути й сучасна дослідниця-літературознавець І. Скоропанова. У монографії «Російська постмодерністська література» (2001) вона номінує постмодернізм передусім як «культурний вибух», у межах якого відбувається розмивання всіх стабільних естетичних категорій та здійснюється відмова від естетичних табу [12, с. 66]. Крім того, дослідниця осмислює культуру постмодернізму як культуру деконструктивістського

знакового моделювання, матеріалом для якого є весь культурний ін-тертекст. Відповідно інструментом думки в такому культурному про-сторі стає цитата, ремінісценція, а сучасна культура загалом є безкі-нечним коментарем до минулих культурних епох [12, с. 62].

У цьому контексті важливе значення мають праці російського культуролога В. Діанової, зокрема стаття «Постмодернізм як феномен культури» (2003), яка, по суті, є науковою рефлексією, коментарем до деяких автентичних праць західноєвропейських мислителів, зокрема до розвідки «Ризома» («Кореневище») Ж. Дельоза та Ф. Гватарі. На думку дослідниці, саме в цій праці французьких авторів міститься найточніша і найзмістовніша модель сучасної постмодерністської культури — культури «кореневища», яка є не калькою, фотографією або графічним записом світу, а його картою — у такій культурі зни-кає смисловий детермінуючий центр (суб'єкт), навколо якого й фор-мувалися сама культура, пізнання, суспільне життя тощо [5, с. 127].

У контексті обраної теми заслуговує на увагу монографічне до-слідження російського філософа І. Негодаєва «Інформатизація куль-тури» (2003), хоча автор не використовує термін «постмодерністська культура» («культура епохи постмодерну»), натомість, акцентує на «інформаційній культурі» («культурі епохи інформатизації») та її найважливіших складових — екранній, комп'ютерній та Інтернет-культурі. Отже, серед факторів, які впливають на стан сучасної куль-тури (І. Неодаєв номінує його як кризовий, перехідний), її особли-вість і змістове наповнення, великого значення набуває техніка як елемент нового типу культури і науково-технічний переворот загалом [11].

Відомий філолог, філософ та культуролог М. Епштейн у розвідці «Постмодернізм у російській літературі» (2005) зазначає, що в куль-турі епохи постмодерну немає нічого «свого» — цитатність у ній на-явна замість самовираження, симуляція — замість істини, гра зна-ків — замість віддзеркалення реальності, різниця — замість проти-ставлення. Дослідник убаचाє сучасну культурну ситуацію як «пост-сентиментальну», «посттрагічну», «постутопічну» — таку, що готова до завершення, самознищення [14].

Культуролог та історик літератури С. Корнєв у праці «Трансгре-сія революції (посвячення в постмодерн-фундаменталізм)» (2006) ви-суває тезу про те, що феномен постмодернізму має дві іпостасі — за-хідну і східну. Він, зокрема, наголошує: «Постмодерн, якщо розгля-дати його з точки зору Заходу, сприймається як саморуйнація старої європейської культури, як фаза її старіння і вмирання, як відмова від власного великого минулого і насміяння над ним. Духовно, як живий організм, культура вже загинула, але фізично, як механізм, за інерцією ще продовжує існувати і навіть зберігає видимість процвітання, оскільки її соціальні, економічні, політичні інститути все ще функціонують» [9]. Натомість постмодерний дискурс Сходу (під

«Сходом» мається на увазі інтегральний «Не-Захід», уся сукупність незахідних культур і народів, зокрема українська та російська культури), має протилежне значення: те, що на Заході є саморуйнацією, на Сході сприймається як звільнення від кайданів псевдоморфозу, тобто процесу імітаційного наслідування чужої культурної моделі, що нав'язана іззовні. «Постмодернізм, — зазначає С.Корнев, — надає східній людині шансу перемогти західну культуру в самій собі, перемогти західну цивілізацію, яка деформує її свідомість» [9]. Утім, самим східним культурам «постмодерністська деконструкція» не загрожує, оскільки вони, на відміну від західної, «ще живі культури», що здатні пробудити в собі власну культурну волю і логіку. Отже, виникає своєрідний парадокс: в епоху постмодерну руйнування цілісності, деструкція і фрагментація однієї культури (західної) надають можливості всім іншим культурам (східним), які раніше нею придушувалися, нарешті цієї цілісності набути, позбутися штучного розмежування на сектори й фрагменти і відтворити свою споконвічну форму. Тому в цьому контексті ідеться про особливу постмодерністську культуру Сходу, «яка якщо ще і не виникла, та народжується прямо на наших очах» [9].

Н. Б. Кирилова в монографічному дослідженні «Медіакультура: від модернізму до постмодерну» (2006) подає розширене уявлення про культуру епохи постмодерну, акцентуючи передусім на її медіатизації. Дослідниця розглядає медіакультуру (саме так номінує автор «постсучасний» культурний процес) в історичній репрезентації, в контексті соціального функціонування і як знакову систему, певний «код», за допомогою якого формується нова свідомість і передається інформація про навколишній світ — світ масових комунікацій та «інформаційного вибуху». Зокрема, Н. Б. Кирилова зазначає, що саме розмивання меж між «масовим» та «елітарним» є основною ознакою культурної парадигми інформаційного (постмодерністського) суспільства [7].

Питання сучасних концепцій постмодернізму як феномену культури розглядається в деяких підручниках і наукових посібниках останніх років із курсів «Культурологія», «Основи культурології», «Історія культури», «Філософія культури» тощо. У цьому контексті варто згадати колективні наукові праці культурологічного спрямування за редакцією професора В. М. Шейка (2004, 2012 рр.), де подаються цікаві постмодерністські уявлення на культуру, однією з особливостей якої є процес технізації та інформатизації суспільства і, як наслідок, — процес трансформації особистісного буття, дегуманізація — витіснення людини як повноцінної особистості за культурні рамки. Отже, на сучасному етапі виникає певна постмодерністська культурна форма, яка вже не пов'язана з людською екзистенцією. До того ж у світі постмодернізму «відбувається деієрархізація культури, стирання кордонів між центром і периферією, між творцем цінностей і їх споживачем» [3, с. 506].

На основі вищесказаного можна дійти висновку, що постмодернізм як культурна парадигма нині активно функціонує, а отже, досліджується вітчизняними і зарубіжними вченими, викликаючи активні дискусії. Загалом стан сучасної постмодерністської (інформаційної) культури можна схарактеризувати як «міжєпохальний», «трансгресивний», «межовий», «перехідний» і врешті — як «кризовий», що пов'язано із суттєвими змінами, трансформаціями у сфері культури, зокрема деструкцією єдиної ціннісної модерністської культурної парадигми. Утім, процес дестабілізації загальноприйнятих цінностей і нові технологічні (інформаційні) досягнення людства не є негативним трансформуючим фактором культури, адже це новий виток розвитку культури, на початку якого відбувається «переоцінка цінностей», а потім створюються нові зразки культурних традицій, виникають нові світоглядні й естетичні системи, що спрямовані на осмислення нового стилю життя та нового світогляду.

Перспективним напрямом розгляду теоретичних проблем постмодернізму, на нашу думку, є осмислення модифікації постмодернізму як культурної парадигми в національних контекстах (зокрема в українському).

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр; пер. Л. Любарской, Е. Марковской. — М.: Добросвет, 2000. — 257 с.
2. Вовкун В. В. Культурологічний зміст духовності епохи постмодерну / В. В. Вовкун // Культура і сучасність. — 2011. — №2. — С.67–71.
3. Гаврюшенко О. А. Історія культури: [навч. посіб.] / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська; наук. ред. В. М. Шейко. — К.: Кондор, 2004. — 763 с.
4. Джеймсон Ф. Політика теорії: ідеологічні погляди у постмодерністичних дебатах / Ф. Джеймсон // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів: Літопис, 2001. — С. 748–758.
5. Дианова В. М. Постмодернизм как феномен культуры / В. М. Дианова // Введение в культурологию: [курс лекций] / Под ред. Ю. Н. Солониной, Е. Г. Соколова. — СПб., 2003. — С. 125–130.
6. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. Ильин. — М.: Интрада, 1998. — 255 с.
7. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. — М.: Академический Проект, 2006. — 448 с.
8. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски; пер. с нем. Л. В. Федоровой, Ф. Н. Фельдмана и др. — М.: Республика, 1997. — 240 с.
9. Корнев С. Трансгрессивная революция (посвящение в постмодерн-фундаментализм): [Электронный ресурс] / С. Корнев. — Режим доступа: http://kitez.h.onego.ru/trans_2.htm. — Заглавие с экрана.
10. Курицын В. Русский литературный постмодернизм: [Электронный ресурс] / В. Курицын. — Режим доступа: <http://www.guelman.ru/slava/postmod>. — Заглавие с экрана.

11. Негодаев И. А. Информатизация культуры: [Электронный ресурс] / И. А. Негодаев. — Режим доступа: <http://sbiblio.com/biblio/archive/negodaev>. Заглавие с экрана.
12. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература: [учеб. пособ.] / И. С. Скоропанова. — М. : Флинта, Наука, 2001. — 608 с.
13. Шейко В. М. Культурологія: [навч. посіб.] / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький, Е. В. Германова де Діас. — К. : Знання, 2012. — 494 с.
14. Эпштейн М. Постмодерн в русской литературе: [учеб. пособ.] / М. Эпштейн. — М. : Высш. шк., 2005. — 495с.
15. Connor S. Postmodernism and literature // The Cambridge Companion to Postmodernism / Ed. Steven Connor. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — P. 62–81.
16. Hassan I. Towards a Concept of Postmodernity / I. Hassan // Postmodernism. An International Anthology / Ed. by Wook-Dong Kim. — Hanshin Publishing Company Seoul, Korea, 1991. — P.60–69.
17. Jameson F. Postmodernism and Consumer Society / F. Jameson // The Anti-Aesthetics: Essays on postmodern culture / Ed. by Forster H. — Port Townsend, 1984. — P. 111–126.
18. Jameson F. Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism / F. Jameson // New Left Review. — 1984. — P.146
19. Lyotard J. F. The Postmodern Conditions: A Keport on Knowledge / J.-F. Lyotard. — University Of Minnesota Press, 1984. — 144 p.

Надійшла до редколегії 18.11.2013 р.